

MISCEL·LÀNIA

NOTÍCIA DE GUILLEM ROCA SANSALONI (1868-1894)

INFORMATION ABOUT GUILLEM ROCA SANSALONI (1868-1894)

Damià Pons
Universitat de les Illes Balears

Resum: En el context d'una Mallorca que tot just estava iniciant el seu procés de modernització, Guillem Roca Sansaloni amb els seus articles va promoure la reforma urbana de la ciutat de Palma (descongestió de l'espai, introducció de mesures higièniques, instal·lació de monuments dedicats a personatges rellevants) i també la dignificació del teatre com a manifestació cultural. En concret, Roca fou l'autor dels primers escrits sobre Henrik Ibsen que es publicaren a la premsa mallorquina, va fer costat als autors d'orientació realista (Galdós) i va propugnar un canvi dràstic en els hàbits del públic que assistia a les funcions que es feien al Teatre Principal.

Paraules clau: reforma urbana, Ibsen, crítica teatral, públic.

Abstract: In the context of a Mallorca that was just beginning its modernization process, Guillem Roca Sansaloni promoted with his newspapers articles the urban reform of the city of Palma: space decongestion, introduction of hygienic measures, erection of monuments dedicated to relevant characters. He also advocated for the dignification of the theater as a cultural manifestation. Specifically, Roca was the author of the first writings about Henrik Ibsen that were published in the Majorcan press, he also sided with the authors of realistic orientation (Galdós) and fostered a drastic change in the habits of the public attending the functions which were performed at the Teatre Principal.

Keywords: urban reform, Ibsen, theater critic, public.

El sistema cultural d'un país perd densitat, complexitat i riquesa quan el reduïm tan sols als grans personatges i a les institucions públiques o civils de més rellevància. Aquelles altres figures que varen fer aportacions de menor relleu, o únicament en períodes breus, també poden ser útils per reconstruir, amb els matisos diversos que hi aporten, l'estat de la cultura —o de la política o del pensament— en un moment històric determinat. I igualment succeeix amb aquelles entitats associatives que mantingueren la seva activitat dins un àmbit reduït o que tan sols varen tenir com a objectiu la socialització d'uns productes ideològics o culturals —teatral, musicals o literaris, per exemple— quan en bona mesura ja eren del tot banals.

La nostra intenció és dur a terme una modesta operació de rescat d'un mallorquí del darrer terç del segle XIX que va tenir una vida breu i que, com a conseqüència, va disposar de molt poc temps per desenvolupar la seva vocació literària —tot fa pensar que ben ferma— i per formalitzar-la en una quantitat ingent de treballs periodístics i intel·lectuals, sense que s'hagi de descartar que la seva activitat futura també hagués pogut derivar cap a tasques més clarament creatives.

Vida i obra

Guillem Roca Sansaloni va morir el 16 de febrer de 1894, als vint-i-set anys, després d'un període de malaltia que va ser molt breu.¹ De la seva vida n'hem pogut esbrinar poques dades precises. Sabem que va estudiar a l'Institut Balear, sent premiat els anys 1882 i 1883, on fou condeixeble

¹ «A las dos de esta madrugada falleció víctima de rápida y dolorosa enfermedad, nuestro querido amigo y colaborador D. Guillermo Roca Sansaloni, conocido ya entre los aficionados a las letras por sus excelentes trabajos de crítica literaria y su amor a cuánto redundara en bien de su país» (*La Última Hora* [= *LUH*], 16 de febrer de 1894, p. 3). Quinze dies abans, el 31 de gener, havia sortit a *LUH* el seu darrer article. Podem deduir, per tant, que va ser una malaltia fulminant.

d'Enric Alzamora.² De molt jove, va conèixer Baltasar Champsaur, un professor i intel·lectual d'origen canari i de plantejaments progressistes que aquells anys residia a Palma. Amb Alzamora i Champsaur, Roca hi va tenir afinitats literàries i relacions d'amistat.³ L'any 1885 era resident a Barcelona. Possiblement hi estava cursant la carrera de Filosofia i Lletres.⁴ També hem pogut documentar una estada a Madrid,⁵ no sabem si a causa dels seus estudis o únicament per satisfer les seves inquietuds culturals i literàries. Igualment hem trobat el seu nom entre els signants d'una instància redactada per Miquel S. Oliver en què es demanava a l'Ajuntament de Palma que s'adherís a l'homenatge que la ciutat de Gijón havia de retre a Jovellanos.⁶

A la premsa només hem localitzat vint-i-un textos amb la seva signatura, devuit dels quals corresponen als anys 1893 i 1894: tres a *El Isleño*, quinze a *La Almudaina* i tres a *La Última Hora*.

² Jaume Pomar i Fuster, *Assaig històric sobre el desenvolupament de la Instrucció pública a Mallorca*. Palma: Govern Balear, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1990, p. 27.

³ El mateix Roca els anomena «mis buenos amigos» («Por Mallorca. Ornato público», *El Isleño* [= *EI*], 4 de març de 1891, p. 1). A la nota informativa que *El Isleño* va publicar en ocasió de la seva mort, hi podem llegir: «Las abrumadoras tareas de la redacción nos separaron algún tanto desde que el Ateneo Balear cerró sus puertas; y ahora en esa serie de funciones de la compañía Calvo-Vico, habíamos vuelto a estrechar las relaciones amistosas que siempre nos unieron discutiendo éxitos, censurando fracasos; ¡cómo hemos gozado en ver siempre aquella alta textura que tomaba el malogrado Guillermo al juzgar artistas, público, autores!». L'escrit va sortir sense signatura. Tot fa pensar, però, que el seu redactor va ser Alzamora. La relació d'amistat entre Roca i Champsaur probablement es va produir en el context de la vida associativa i de les activitats de l'Ateneu Balear (1887-1892).

⁴ Hem tengut accés a una carta que va enviar des de Barcelona a Enric Alzamora, datada el 17 d'abril d'aquest any (Arxiu familiar de Josep Ramon Caubet, descendent de la família Alzamora).

⁵ Don Álvaro de Estúñiga: «Carmen Cobeñas», *LUH* (26 de gener de 1894), p. 1. Per les referències que dona, podem deduir que va assistir a representacions teatrals al Teatro de la Comedia de Madrid.

⁶ «Llor a Jovellanos», *EI* (30 juliol de 1891), p. 1-2.

El conjunt es pot desglossar de la manera següent: a) un article sobre la ciutat de Palma, b) deu de temàtica teatral, c) tres comentaris bibliogràfics, i d) unes quantes proses més o menys narratives.

Entre aquests darrers textos, n'hi ha alguns que poden ser útils per conèixer l'actitud vital, l'estat d'ànim i la visió de la realitat que tenia el jove Roca Sansaloni. És el cas del conte titulat «¡Soñador!». ⁷ Pensam que Roca a través del personatge protagonista en bona mesura s'està fent l'autoretrat:

Llámase Rodrigo. Conozco bien su vida hasta en los menores accidentes. Es poeta por naturaleza, aunque jamás ha hechos versos. Dotado de delicado sentimiento, se emociona en presencia de lo trágico, sonríe plácidamente ante el idilio. Su campo es el arte y su imaginación ardiente forja sin cesar mil y mil fantásticas leyendas... [...] Rodrigo no era el joven vulgar obligado a la vida prosaica de nuestros días; era el peregrino del arte, el atleta de la poesía, el constante amante de las ruinas, el genio de la melancolía, el titán del ideal.

Ens trobam davant aquella mena de romanticisme tardà que, en un moment històric de modernització tecnològica i social accelerada, va anar derivant cap a una idealització nostàlgica del passat medieval i d'uns temps pretèrits en el quals suposadament el pragmatisme i el progrés material no haurien estat les dues forces que principalment movien el món. L'alter ego que protagonitza el conte se situaria en les coordenades estètiques i vivencials dels preraphaelites anglesos i dels esteticistes francesos de la fi de segle, els uns i els altres inadaptats i disconformes amb la realitat urbana i industrial que els tocava viure. En el conte de Roca Sansaloni s'hi manifesta la reacció antipositivista que va començar a congriar-se arreu d'Europa, al llarg de la dècada de 1880, en nom de l'idealisme i de l'espiritualisme. En la citació següent, en tenim la prova:

¡Ah!, no hay arte verdadero en esos edificios modernos donde todo se escatima, todo se pesa y se calcula; donde la viga de hierro ha sustituido a la airosa ojiva y donde la ciencia del arquitecto ha reemplazado a la inspiración nativa de los artistas. Esos edificios no sufren siquiera la comparación con los monumentos de la Edad Media, ni de la antigüedad clásica. Verdad que son más prácticos, más útiles, sobre todo más económicos, pero no son tan poéticos.

Nuestra edad es prosaica, por más que otra cosa digan los que en elocuentes discursos sostienen lo contrario. La poesía del orgulloso barco de vapor que surca los mares, dejando un reguero de negras nubes en el aire y una estela de plata en el agua, no es la poesía de la vela latina que en la hora melancólica del crepúsculo interrumpe la monotonía del horizonte confundiendo con la gaviota que en torno suyo revolotea. La poesía de los torneos y de los trovadores, no es la poesía de las exposiciones universales y de los versos positivistas. La poesía del almacén de mercancías —si alguna tiene— no es la poesía del Partenón, ni la de nuestras catedrales góticas.

La concepció de la societat, de l'estètica i del progrés que es manifesta al conte «¡Soñador!», de l'any 1893, està en contradicció amb els plantejaments que Roca havia exposat dos anys abans en el seu article «Por Mallorca. Ornato público». Més endavant tindrem l'oportunitat de comprovar la divergència. Tanmateix, és possible que es tracti més d'una superposició de plantejaments que no d'una evolució. Segons el nostre parer, en el pensament de l'autor hi coexistien elements que en certa mesura eren de naturalesa contradictòria, segons si eren una manifestació de la seva aptitud artística o de la seva aptitud intel·lectual. Pensem que som davant els escrits d'una persona que encara estava en una fase de formació i que, a més a més, es trobava en un moment històric de trànsit, en la cruïlla, d'un costat, de l'abandó intel·lectual del positivisme i, de l'altre, de la recerca d'unes noves opcions fonamentades en la individualitat i la subjectivitat que encara eren de concreció incerta.

En ocasió de la seva mort, alguns coneguts seus coincidiren a presentar-lo com un personatge de caràcter rebel que estava en conflicte amb el

⁷ «¡Soñador! (De una colección inédita)», *La Almodaina* [= LA] (7 de maig de 1893), p. 1.

seu medi social, respecte al qual hauria manifestat una actitud de superioritat cultural i moral. Així ho va explicitar *La Almudaina* a la necrologia que li va dedicar:

A los veinte y siete años, baja al sepulcro, y se apaga su inteligencia clara, abierta a todos los horizontes de la cultura y especialmente al de las letras. Por algo decía el antiguo poeta que «muere joven el que los dioses aman».

¡Cuánta vulgaridad triunfa, cuanta escoria prevalece, mientras sucumben en la lucha por la vida, esos seres que como Guillermo Roca, cuentan méritos bastantes para ser de los primeros y que conservan hasta el último instante el tesón de una dignidad de acero, que se quiebra antes de doblegar-se!⁸

I igualment ho va fer *El Isleño*:

Guillermo Roca era todo un carácter; dotado de un alma de hierro, quería sujetar a las rectas e inflexibles sentencias de su gran imaginación las falaces costumbres humanas y los grandes vicios que nos rodean. Su nombre no era conocido. Sus escritos llamaron siempre la atención del público que en muchas ocasiones, alguna muy sonada, hubiera hecho un regular sacrificio por conocer el autor de ciertos artículos y de ciertos durísimos fustigazos.⁹

O el seu amic Baltasar Champsaur:

Temperamentos como el de Guillermo Roca no pueden vivir, tienen demasiada alma, se queman interiormente poco a poco y al fin sucumben de alguna de esas terribles enfermedades ocasionadas por una lucha moral irresistible. Yo que le conocí casi desde niño, a penas salido de la atmosfera asfixiante del Instituto, puedo asegurar que fue todo un carácter, un gran espíritu, un gran adorador de la belleza, rebelde a la hipocresía de la opinión y a las mojigaterías del convencionalismo social.¹⁰

⁸ *LA* (16 de febrer de 1894), p. 3. Va sortir sense signatura.

⁹ *EI* (17 de febrer de 1894), p. 3. L'article, sense autoria explícita, molt probablement va ser escrit per Alzamora.

¹⁰ «Guillermo Roca Sansaloni», *LUH* (17 de febrer de 1894), p. 3.

I el periodista Pere Ferrer Gibert encara va expressar de manera més nítida l'actitud que Roca exterioritzava envers el seu entorn: «Educado en la lectura de escritores y pensadores eminentes, miraba a la humanidad con esa especie de desprecio de los espíritus superiores».¹¹

A més dels seus articles de temàtica teatral, que veurem més endavant, Roca Sansaloni va publicar tres proses més o menys narratives i algunes ressenyes bibliogràfiques. De les proses en podem dir que desprenen un aire de provatura. Les tres presenten la coincidència de centrar-se, fent ús de l'al·legoria i de l'autoreferència, en l'anàlisi de la condició de l'escriptor, tant a la funció que li és pròpia com a la dificultat inevitable que implica la pràctica de la literatura, com també a la seva actitud de dissonància amb la societat del seu temps. Així, a «La ola»,¹² l'escriptor és comparat a una onada, en moviment continu, en estat permanent d'inquietud; a «Monólogo»,¹³ un jove escriptor d'una trentena d'anys manifesta la seva frustració perquè les coses creativament no li acaben de sortir com ell voldria; i a «La vulgaridad. Diálogo»,¹⁴ hi trobam una valoració sense pietat de la generació del mateix Roca: «... nuestra juventud no tiene alma para nada grande...», «...nuestra juventud está corrompida...», «...la vulgaridad es ese odioso conjunto de principios y prácticas, por los cuales el alma se complace en esta baja región en que se complace el vulgar...».

Quant a les ressenyes bibliogràfiques, a més d'una en què comenta la *Monografía de una carta hidrogràfica del mallorquín Gabriel de Valseca (1439)*, de José Gómez Imaz, fent una descripció detallada de les diferents parts del llibre,¹⁵ crida

¹¹ «Impresiones», *LUH* (20 de febrer de 1894), p. 1. En aquest article, Ferrer Gibert atribueix a Roca l'autoria d'una «Carta a Zola». Malauradament no hem pogut localitzar-la.

¹² *LA* (19 de febrer de 1893), p. 1.

¹³ *LA* (9 d'abril de 1893), p. 1.

¹⁴ *LA* (16 d'agost de 1893), p. 1.

¹⁵ «Un libro precioso», *LA* (5 de març de 1893), p. 1. L'autor era capità de vaixell i cap de la Comissió Hidrogràfica d'Espanya. El llibre, publicat a Madrid l'any 1892, era un estudi de la carta nàutica que es conservava a la biblioteca del Comte de Montenegro. A l'article, Roca hi esmenta Gabriel Llabrés, a qui qualifica de «mi buen amigo».

l'atenció l'interès que manifesta per l'intel·lectual i historiador alacantí Rafael Altamira. Li dedica un article extens i prou complet,¹⁶ demostrant de sobres que el coneixia a fons. Fa una semblança del personatge i comenta la seva obra publicada, ja abundant i diversa, malgrat encara tan sols tengués vint-i-set anys. Roca en cap moment dissimula l'admiració que sent per Altamira: «es artista desde los pies a la cabeza». I el presenta com un «escritor científico» modèlic:

Es siempre grato hablar de aquellos que rompiendo el fuerte muro de la vulgaridad abrumadora, dirigen sus esfuerzos a algún fin noble y elevado, alcanzando lugar distinguido en la ciencia o en el arte. Pero cuando aquel de quien se trata añade a una inteligencia esclarecida y ricamente cultivada, amor profundo y desinteresado a la verdad y al bien, demostrando en sus actos calor de humanidad y reflejando en sus obras un alma hermosa, la tarea es seductora.

Tot seguit comenta amb un cert detall la seva obra *Historia de la propiedad comunal*, una descripció, feta des de la perspectiva jurídica, de l'evolució d'aquest tipus de propietat, des del temps més antics fins als més contemporanis. El segon escrit que Roca Sansaloni va dedicar a Altamira va ser una ressenya extensa del seu llibre *La enseñanza de la historia*.¹⁷ L'article és una mostra periodística ben representativa de la crítica feta des de postulats regeneracionistes. D'entrada afirma que durant el segle XIX ha avançat molt el coneixement històric de totes les èpoques i civilitzacions. A Espanya, però, això no hauria succeït: «De la gloria conquistada en tan grandiosa obra [el progreso de la historiografía] no corresponde a España un solo rayo». El judici de Roca contra la historiografia acadèmica i oficial vigent és d'una contundència absoluta: «Nuestra propia historia, la Historia de España, está aún por hacer, porque lo que con tal nombre se conoce es un tejido de patrañas». El seu caràcter precientífic seria una conseqüència directa d'una situació més general: «Tal vez el mayor mal de España es

nuestra incultura. Somos una nación ignorante y rutinaria y hemos de trabajar aún mucho para ponernos en condiciones de seguir a los más adelantados». El llibre d'Altamira marcaria el bon camí a seguir: dotar els estudis històrics de rigor científic i reformar a fons els mètodes d'ensenyament de la matèria. Rafael Altamira va establir-se a Madrid l'any 1886 per cursar-hi el doctorat. És versemblant la hipòtesi que Roca l'hagués conegut durant el temps que també hi va ser. Hi ha un fet que permet pensar que entre ambdós hi hagué algun tipus de relació personal: a *La Almodaina* es va publicar un conte d'Altamira dedicat a Guillem Roca Sansaloni.¹⁸

Una obra periodística escassa, certament. En cap cas, però, no és menyspreable, sobretot perquè té el valor de la representativitat d'un doble corrent, artístic i intel·lectual, ben present a les darreries del segle XIX: el rebuig, d'una banda, del prosaisme —sinònim de materialisme i d'indiferència davant el fet artístic— de la societat industrial contemporània i la fugida consegüent cap al refugi d'una mena d'espiritualitat individualista, i, de l'altra, el pragmatisme reformador del regeneracionisme.

Un article sobre la millora urbana de Palma

Miquel dels Sants Oliver, en un dels articles de la sèrie «Desde la terraza», va escriure:¹⁹

Únicamente con una gran dosis de fe y de entusiasmo es posible llevar a cabo las mejoras que los tiempos y las necesidades reclamen. Bajo el nombre de prudencia y de cordura suelen esconderse, muy a menudo, la pereza y el egoísmo, la sordidez y la necesidad. [...] ...en

¹⁶ «Rafael Altamira», *LA* (11 de juny de 1893), p. 1.

¹⁷ *LA* (24 de juny de 1893), p. 1.

¹⁸ «La enviada», *LA* (10 de setembre de 1893), p. 1.

¹⁹ *LA* (18 setembre de 1890), p. 1. La sèrie va ser inclosa al volum *Cosecha periodística (Artículos varios)* (1891). N'hi ha una reedició facsímil de l'any 1990, a l'Editorial El Tall, amb un «Estudi preliminar» de Damià Pons. La citació correspon al capítol X de la sèrie. Recordem que a «Desde la terraza» és on Oliver va exposar el projecte de la creació a Mallorca del que ara anomenam indústria turística.

mi tierra ya estamos hartos de «cordura», de «sensatez», de «sosería»... Hace veinte años que vivimos en pleno estacionarismo. Todos somos cuerdos, porque ninguno hace nada. Todos somos sensatos, porque todos dormimos el mismo sueño.

Y a la verdad: esto ya es insoportable. Se hace necesario como el pan nuestro de cada día, una irrupción de *insensatos*,²⁰ de dementes, de oxigenados, no importa qué; pero que pongan esto en movimiento, que una vez en marcha no falte nunca el auxilio de la reflexión y de la madurez. [...] Yo me he declarado resueltamente insensato,²¹ desde que puse la primera línea de estos artículos y seguiré siéndolo y creyendo a macha martillo en la posibilidad de la obra hasta que vea emprenderla, lo cual tal vez no sea tan lejano como pudiera suponerse.

L'envit d'Oliver fou recollit d'immediat pel seu amic Enric Alzamora, un jove empresari amb grans inquietuds literàries que aquells anys va estar molt actiu a la premsa, sent un col·laborador habitual d'*El Isleño* i un dels fundadors de *La Almudaina*. Alzamora va publicar dos articles²² propugnans la formació d'un grup «d'insensats» per dur a terme la tasca d'agitació de la societat mallorquina que Oliver havia proposat com a necessària i urgent. A continuació els dos amics varen promoure una Campanya per Mallorca²³ que va consistir en la

publicació d'un article setmanal, alternativament a *El Isleño* i a *La Almudaina*, diaris controlats, respectivament, per Alzamora i Oliver. En un editorial de *La Almudaina* es va anunciar la creació del grup i es varen explicitar quins eren els seus objectius:²⁴

Útiles seremos indudablemente, si con nuestros escritos conseguimos inculcar en el ánimo de los mallorquines la idea de que en su carácter, en sus costumbres, en sus negocios, en su vida toda, deberían introducirse variantes y reformas notoriamente saludables y provechosas.

Tot seguit, passaren de les intencions als fets. Al llarg dels mesos següents,²⁵ varen sortir setze articles, escrits per dotze «insensats» diferents, amb el títol genèric «Por Mallorca». Entre els signants hi havia noms rellevants de la cultura i de la política del moment i també uns altres autors que eren més poc coneguts: Alzamora i Oliver, Pere d'Alcàntara Penya i Mateu Obrador, Bernat Calvet i Lluís Martí, Baltasar Champsaur i Guillem Sampol, Gabriel Picornell i Guillem Roca Sansaloni, Joan Gamundí i Pere A. Borràs. Sense que hi hagi una coincidència absoluta entre tots els articulistes, ja que abastaven un ventall ideològic prou ampli, podem dir que coincidien en un denominador comú: la necessitat de substituir el caràcter indolent²⁶ i

²⁰ Al diari, hi surt en cursiva..

²¹ *Ibid.*

²² «El club de los Insensatos», *EI* (25 de setembre i 1 d'octubre de 1890), p. 1 i p. 1 La citació següent, procedent del primer dels dos articles, és il·lustrativa del seu contingut: «... que se forme un Club de los Insensatos; sociedad **sui generis** con la siguiente divisa: «Contra el país y para el país». Porque este deberá ser, a no dudarlo, el objeto primordial de esta agrupación patriótica. Contra el país para echarle en cara sus vicios y defectos; para criticar sus deficiencias y torpezas; para poner de relieve sus faltas, deformidades, exageraciones, ridiculeces, etc., etc.; en una palabra, para hacerle ver todo lo que de censurable hay en él. Y para el país con el fin de que, infiltrándole el convencimiento de que urge poner remedio a lo que es objeto de justa censura, reaccione, vuelva en si del soponcio en que parece sumido, sacuda la pereza y lleve a cabo la suspirada y salvadora evolución que todos los espíritus cultos pregonan como necesarios».

²³ Vegeu el capítol «El grup dels Insensats i la Campanya per Mallorca», p. 71-91, a: Damià Pons, *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905). El grup regeneracionista de «La Almudaina»*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor, 1998.

²⁴ *LA* (23 de desembre de 1890), p. 1. Es va publicar sense signatura, però l'autoria ben segur que era d'Oliver.

²⁵ Tots entre el desembre de 1890 i l'abril de 1891. També n'hi ha un altre de despenjat que va sortir el mes d'octubre de 1891.

²⁶ A més d'Alzamora i d'Oliver, alguns altres articulistes de la Campanya per Mallorca també insistiren en la caracterització molt negativa del tarannà dels mallorquins. És el cas de Guillem Sampol: «¿A qué se deberá esa falta de espíritu emprendedor que nos caracteriza a los mallorquines, esa anemia que nos tiene postrados, esa pereza que nos impide acometer empresas a todas luces provechosas para el país y para los que las lleven a cabo» («Las profesiones», *LA*, 22 de febrer de 1891, p. 1). O el de Joan Gamundí: «Es tristemente célebre ya nuestra indolencia, ese hábito de ociosidad melancólica, ese fatalismo musulmán que nos tiene amodorrados, insensibles, llevándonos al extremo de desconocer nuestros propios alientos, matando en flor todo espíritu de innovación. Conservamos con un respeto ridículo los moldes venerandos que heredamos de generaciones hoy fósiles y rancias, y como si

l'excessiva dependència de les rutines del passat que eren característiques dels mallorquins per una nova actitud inconformista i emprenedora que tengués com a objectiu la rectificació dels defectes col·lectius del moment present i la realització de tots aquells canvis que podrien ser socialment positius. La proposta dels Insensats es pot sintetitzar en tres conceptes: regeneració —individual i col·lectiva—, autocentrament —en la realitat i la personalitat pròpies de l'illa—, i modernització, en tots els àmbits. Aquests objectius generals es varen concretar en propostes ben precises: el mallorquinisme polític (Oliver), la necessitat de fer compatible la modernització amb la idiosincràsia de la gent de l'illa (Obrador), la creació d'un museu d'història natural i la millora de la canalització de les aigües i el clavegueram (Champsaur), la urgència de l'enderrocament de les muralles de Palma (Calvet²⁷ i Martí²⁸), la lluita

contra la pràctica de la usura i dels jocs d'atzar (Picornell), la conveniència de la renovació de la premsa illenca (Gamundí), o la fundació d'institucions i de serveis destinats a atendre la marginalitat social i a promoure la instrucció dels ciutadans, amb escoles obreres nocturnes i amb una biblioteca popular, amb l'objectiu d'evitar les «malas pasiones» i la delinqüència (Borràs)²⁹.

Guillem Roca Sansaloni va fer una aportació ben interessant a la Campanya per Mallorca promoguda pel grup dels Insensats. Amb l'article «Ornato público», ens ofereix un testimoni prou detallat sobre la trama urbana de la Palma de 1890. També fa la descripció, molt crítica i prou precisa, de les males pràctiques constructives que hi eren vigents, així com de l'actitud despreocupada de les autoritats municipals envers les mateixes. La tesi principal de Roca Sansaloni és que Palma era una ciutat gairebé medieval, sense cap projecte urbanístic municipal que pretengués equiparar-la a les ciutats modernes, amb brutor i males olors generalitzades, sense carrers amples ni places públiques que mereïessin aquest nom, amb una mancança de passeigs amb arbres frondosos, sense monuments dedicats a enaltir la memòria dels grans personatges de la història pròpia i amb una ornamentació pública escassa, la qual, a més a més, en cap cas era el factor d'embelliment que hauria de ser. El que Roca pretenia era que Palma tengués tot allò que li corresponia tenir per ser «una ciudad culta de 60.000 habitantes». La seva alternativa era ben senzilla: es tractaria de dur a terme un procés de modernització semblant al d'aquelles gran ciutats europees que, sobretot al llarg de la segona meitat del segle XIX, havien

el romperlos y cambiarlos por otros nuevos fuera un hecho punible, nadie se atreve a profanar el arca santa de las tradiciones aun conociendo que el hacerlo significa un sinnúmero de ventajas ciertas, de perfecciones indudables» («Apuntes sobre el periodismo en Mallorca», *LA*, 2 d'abril de 1891, p. 1). Contràriament, Mateu Obrador considera ben vàlid el caràcter de la gent de l'illa, sempre que conservi la seva genuïtat: «Y el carácter mallorquín, el mallorquín de pura raza (expurgado, se entiende, de ciertos lunares y defectos que humanamente no puede menos de tener), creo yo que encierra una sólida base y una dosis crecida de materia aprovechable, para constituir de por sí un pueblo como pocos. Lo que le perjudica y echa a perder, en no pocos casos ha venido de fuera, preconizado y ensalzado hasta las nubes» («Adhesión a la idea», *EI*, 7 de gener de 1891, p. 1).

²⁷ Calvet va publicar una sèrie de cinc articles sobre el mateix tema (*LA*, 4 de febrer, i 15, 17, 19 i 22 de març de 1891, p. 1). El general Agustín de Luque va fer la rèplica al primer article de Calvet a la revista *El Ejército Español*, exposant la tesi que les muralles encara eren necessàries per a la defensa militar de l'illa. Calvet el va replicar amb quatre articles més. *LA* posteriorment també va reproduir en quatre parts l'article del general (29 de març i 1, 3 i 5 d'abril de 1891, p. 1).

²⁸ «Las murallas de Palma pueden desaparecer por consiguiente, sin menoscabo de las condiciones defensivas de Mallorca, y es por lo tanto muy razonable pensar que si la población necesita para su natural desenvolvimiento el todo o una parte de la superficie ocupada por el actual recinto, pueda aprovecharla; que no es justo mantener con visible perjuicio de toda una ciudad de 60.000 almas, una fortificación que para nada sirve» (*EI*, 17 de març de 1891, p.1).

²⁹ Cal dir que les seves propostes, exposades en tres articles (*LA*, 17, 18 i 20 d'abril de 1891, p. 1), malgrat representar una actitud de reformisme social, es fonamentaven en una tesi absolutament conservadora: la necessitat de l'existència del sentiment religiós com a terapèutica social. Els dos paràgrafs següents ho sintetitzen amb contundència: «... a medida que decae el sentimiento religioso se aumenta la estadística de los delitos»; «Unidas la moralidad y la instrucción y marchando por el mismo camino, alejan los crímenes, infunden respeto a la propiedad, garantizan los derechos de todos, afianzan el cumplimiento de los deberes de cada uno e imprimen la regularidad y el orden a la sociedad».

enderrocat les muralles, havien fet les necessàries demolicions dràstiques de determinades parts del seu barri històric per poder construir avingudes i carrers amples, i també places i edificis burgesos de nova planta. A més, les reformes urbanes també havien servit perquè els estats-nació, en un fase programada d'autolegitimació en el marc de l'anomenada democràcia liberal, poguessin exhibir la seva preeminència dins l'espai públic amb la construcció d'aquells grans edificis que serien les seues institucionals o els nous equipaments culturals que acollirien les manifestacions artístiques més rellevants del passat (els museus i les biblioteques) o del present (els teatres). I a l'espai públic també se li havia assignat la funció de ser l'escenari en el qual l'estat-nació faria l'apologia dels grans pares de la pàtria, mitjançant els monuments escultòrics i un nou nomenclàtor urbà (noms d'escriptors i artistes, de polítics i militars o científics), amb l'objectiu que contribuïssin a inculcar i generalitzar entre els ciutadans el sentiment d'orgull nacional. Un fet de l'article de Roca que mereix ser subratllat és que a l'hora de proposar la construcció de monuments a l'espai públic la seva opció sigui la de dedicar-los a «honrar la memoria de los hijos ilustres de Mallorca» i no als personatges que eren els habituals en el repertori monumental impulsat pel nacionalisme castellano-espanyol (escriptors en llengua castellana, reis, militars...). A més, l'aposta de Roca Sansaloni tenia un biaix del tot favorable a la cultura: Ramon Llull, Jaume Ferrer, Gabriel Valseca, Felip Bauçà i Guillem Mesquida. Amb l'afegit de Jaume I, el rei que secularment ha estat percebut com el fundador del poble que constitueixen els mallorquins. Ens trobam davant una opció de construcció monumental urbana clarament representativa de la mentalitat d'un personatge de la Renaixença. Amb «Ornato público», Roca Sansaloni expressa un projecte de ciutat que entronca amb el corrent de l'higienisme i amb l'afany de la modernització dels costums socials. I també amb una idea determinada de ciutat: un espai dins el qual s'ha de poder desenvolupar una vida confortable, gratificant i lúdica. Igualment Roca és deutor del pensament de l'Eusebi Estada de la *La ciudad de Palma* (1885) i dels articles de Bernat Calvet. Des

de l'òptica del conservacionisme històric-artístic contemporani, és evident que la proposta de Roca Sansaloni podria ser valorada com a aberrant en alguns dels seus aspectes. Tanmateix, aquest seria un judici que de manera inexcusable no tendria en compte el factor del pes del moment històric.

La introducció d'Henrik Ibsen a Mallorca

Sobre la rellevància del noruec Henrik Johan Ibsen en la història del teatre universal contemporani no cal insistir-hi perquè és d'una evidència clamorosa. N'és la millor prova el fet que en l'actualitat continua sent un dels autors de tots els segles més present en els escenaris europeus i americans. Dins l'àmbit cultural català, en trobam les primeres referències, el 1892, en articles de Josep Yxart i Joan Maragall. L'any següent s'estrenà a Barcelona la versió castellana d'*Un enemigo del poble*, la primera representació d'Ibsen que es va fer a Espanya, i també va publicar-se la traducció catalana d'*Espectres*, a la revista *L'Avenç*.³⁰ A partir d'aquell moment, el dramaturg noruec va ser l'inspirador d'una part important del teatre modernista català. Igualment fou considerat un model de referència pel seu pensament i per l'actitud vital de rebel·lia que transmetien molts dels seus personatges. En castellà, la revista *La España Moderna*, i tot seguit l'editorial del mateix nom, va publicar, l'any 1892, *Casa de muñecas*, *Hedda Gabler* i *Los aparecidos* (títol que correspon a *Espectres*). Guillem Roca Sansaloni va accedir a l'obra ibseniana a través d'aquestes traduccions.

A Mallorca, al voltant del 1900, Ibsen hi va tenir tres seguidors: Joan Torrendell, Gabriel Alomar i Guillem Roca Sansaloni. Per a Torrendell, el noruec va ser el representant màxim del teatre

³⁰ Joan Lluís Marfany [JLM], «Ibsen als Països Catalans», Joaquim Molas i Josep Massot i Muntaner (dirs): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1979, p. 327-328; Marisa Siguan, *La recepción de Ibsen y Hauptman en el Modernismo catalán*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1990.

d'idees, el corrent que era, segons el seu parer, el que corresponia a l'època. També va servir-li de model per escriure el seu drama *Els encarrilats* (1901). Alomar el va considerar un dels seus intel·lectuals de referència. Roca Sansaloni fou l'autor dels primers articles sobre Ibsen que es publicaren a la premsa de Mallorca.³¹ En concret foren dos: «Ibsen»³² i «Hedda Gabler, drama de Ibsen».³³ A «Ibsen» fa una breu semblança general de la vida i l'obra de l'autor. Tot seguit parla del seu drama *Espectres*. La tesi de Roca és que la revolució del teatre com a gènere literari la va dur a terme el Romanticisme, fins al punt que va alliberar-lo «de toda suerte de trabas». Per això, encara que considera que «Ibsen es un artista y artista de mucho talento» [...] «lo que no es para mí “revolucionario del teatro”, como algunos han dado en llamarle. Ni en la exposición, ni en el modo de presentar las escenas, ni en recurso alguno técnico veo nada que no pueda tomar por suyo cualquier dramaturgo de los de veras». I més endavant encara insisteix en la mateixa idea, com si la consideràs el nucli més substancial de la seva valoració:

No es Ibsen, como quizá pudiera creerse, un reformador o revolucionario de la escena, que rompe los viejos moldes del arte para forjarlos nuevos; no es un reformador del teatro en cuanto arte; es un dramático que trata en el teatro asuntos que hasta ahora no se habían tratado en él, cuando menos como sistema; es un autor que trae nuevos asuntos al teatro, introduciendo, a lo más, aquellas reformas en

los detalles técnicos, que juzga necesarios para su fin.

En definitiva, la renovació feta per Ibsen tan sols es concretaria en el tractament de noves temàtiques: «la reforma social, el influjo de las ideas científicas y la condición de la mujer». Per això Roca el considerarà «un reformador social que ha escogido el teatro por tribuna». I tot seguit, assenyalarà una altra característica que en seria una conseqüència, d'aquesta concepció del teatre com un instrument de reforma social: «Y de esas obras, las que yo he leído... muestran demasiado “el fin docente” que el autor se ha propuesto». Un excessiu didacticisme seria, per tant, el retret més substancial que Roca feia al teatre d'Ibsen.

En el seu comentari de l'obra *Hedda Gabler*, Roca parla dels personatges i sobretot de la personalitat de la protagonista. També dedica molt d'espai al resum de l'argument. En fa una valoració global positiva ben explícita: «Todo esto está expuesto en el drama con sumo arte y los diálogos y las escenas son de una verdad admirable». Tanmateix, qui llegeixi l'article percebrà que Roca implícitament fa una valoració moral negativa de la conducta de la protagonista, que és presentada com una dona ben característica de l'època més contemporània, de l'actitud de la qual se'n deriven uns actes que generen situacions i conseqüències socialment negatives. Vegem directament què en diu Roca Sansaloni, de Hedda Gabler:

... nos presenta a la mujer educada a la moderna, pero que no se preocupa de la moral y atiende a satisfacer sus caprichos, tomando a broma las cosas más serias de la vida; la joven que llamaríamos *sprit fort* y *fin du siècle* [...] Tipo de los que el gran mundo ofrece, Hedda Gabler es una de esas mujeres peligrosas que suelen ser la desesperación de quienes tienen la desgracia de caer en sus redes. Coqueta, sin sentimiento, sin pensamiento alguno elevado, sin interesarse por nada, pretende quizás tener un gran instinto artístico y desea que cuando haga u ocasione tenga el sello de lo exquisito y no común, cuando al fin ha de convencerse de que «el ridículo y la bajeza alcanzan como una maldición a cuanto ha tocado».

³¹ Damià Pons, «La presència d'Ibsen a la Mallorca d'entre els dos segles», Damià Pons, *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva (Escriptors i idees a la Mallorca del primer terç del segle XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 83-88; Damià Pons [DPP], «Henrik Johan Ibsen», Joan Mas i Vives (dir.), *Diccionari del Teatre a les Illes Balears. Volum I*. Palma-Barcelona: Leonard Muntaner, Editor - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 356-357. Antoni Nadal ha fet la història de la recepció d'Ibsen a Mallorca al llarg del temps al volum *Teatre, circ, titelles. Quinze estudis d'història de les arts escèniques*. Palma: Documenta Balear, 2017.

³² «Actualidades. Ibsen», *LA* (25 de març de 1893), p. 1.

³³ «Actualidades. Hedda Gabler, un drama de Ibsen», *LA* (2 d'abril de 1893), p. 1.

Per a Roca, l'obra *Hedda Gabler* també podia tenir una funció preventiva. Amb un argument semblant al que empraven els escriptors naturalistes quan es defensaven d'aquells que els criticaven dient que amb la seva presentació crua dels mals de la societat no pretenien perpetuar-los sinó, ans al contrari, corregir-los: «... es un cuadro real, en que resultan al descubierto debilidades y vicios humanos, y como obra inspirada en la verdad, al ponernos delante la dolencia, nos previene, contra lo que puede inducirnos a adquirirla». Tanmateix, Roca Sansaloni, que ja hem vist que valorava positivament Ibsen, acabarà considerant que el seu teatre està excessivament determinat per les imperfeccions de la realitat i, com a conseqüència, no propicia els estats d'elevació que tan sols neixen de la sublimació idealista: «Oculto bajo el manto del arte la hiel de las tristes realidades, y no nos eleva de la tierra, no nos transporta a esa región superior donde el alma se transfigura y se baña en el idealismo de las grandes creaciones. Nos confirma en lo dicho de Balart, nuestro gran crítico-poeta, de que el arte contemporáneo está saturado del prosaísmo imperante». Aquesta frase representa una coincidència evident amb el contingut de la narració «¡Soñador!» que hem comentat anteriorment.

La crítica teatral

El gener de 1894 Guillem Roca Sansaloni va començar a exercir de crític teatral. Ho va fer durant un període molt breu, ja que va morir el setze de febrer, i la producció, lògicament, va ser ben escassa: tan sols vuit articles. Els cinc primers publicats a *La Almudaina* i els restants a *La Última Hora*. No sabem explicar quin va ser el motiu del canvi d'un diari a l'altre. Tanmateix, hi ha una continuïtat entre tots els articles, ja que l'autor utilitza en els dos diaris el mateix pseudònim i les crítiques fan referència a les obres que la companyia de Ricardo Calvo i Donato Jiménez va representar al Teatre Principal de Palma. És versemblant pensar que Roca Sansaloni va recórrer a l'ús d'un pseudònim perquè de bon principi ja va preveure que les valoracions

negatives serien abundants en els seus articles. L'ús del pseudònim com un escut protector dins un context social i cultural poc predisposat a encaixar qualsevol tipus de crítica. El pseudònim amb què va signar els vuit articles era Don Álar de Estúñiga.³⁴ La seva tria no és, certament, de fàcil interpretació. Es tracta d'un personatge de *La locura de amor*, de Manuel Tamayo y Baus, un drama històric farcit d'ingredients romàntics. La figura central n'és la filla dels Reis Catòlics, Joana la Boja, reina de Castella. El capità Álar de Estúñiga, «antiguo y leal servidor» de Ferran el Catòlic, ha retornat a la cort de Toledo després de participar en la conquesta del Regne de Nàpols, a les ordres de Gonzalo Fernández de Córdoba, el Gran Capità. A la cort, don Álar vol protegir la reina, de la qual està secretament enamorat, encara que sense esperança, enfront de les maniobres del seu marit Felip el Bell i de sectors de l'aristocràcia que la volen declarar boja per separar-la del tron. La reina Joana pateix una gelosia descontrolada en veure que el seu marit no atén degudament el seu abrandat amor i que, a més a més, té constants relacions amb altres dones. Quin sentit podia tenir que Roca Sansaloni triàs el nom del personatge de Tamayo y Baus com a pseudònim? Tal volta perquè personificava la lleialtat? O perquè era el cas d'un enamorat que tenia un amor que era de realització impossible a causa de la condició desigual que hi havia entre els dos implicats, construint així una mena de correlat d'una possible situació semblant en què s'hauria trobat el mateix Roca? No podem anar més enllà de la formulació d'aquestes hipòtesis.

En el primer dels vuit articles,³⁵ previ a l'arribada a Mallorca de la companyia, hi trobam dues informacions importants. La primera fa referència a la programació que era l'habitual del Teatre Principal: «espectáculos ligeros», sarsueles i obres que pertanyien al gènere del «flamenquismo».

³⁴ A la necrologia que va sortir a *LA* (16 de febrer de 1894), p. 3, hi ha la identificació del pseudònim.

³⁵ «Del Teatro. Carta abierta D. Ricardo Calvo», *LA* (10 de gener de 1894), p. 1.

Segons Roca: «Este año no se ha visto aquí una compañía de esas que [...] pueden ser calificadas de medianía assequible». Davant aquest tipus de cartellera, la seva reacció havia estat contundent: «No he asistido ni a una sola de esas funciones». Tanmateix ell pensa que el públic, encara que el consideri «dominguero», en aquells moments ja estava desitjant un altre tipus de teatre, de més qualitat i de més actualitat. La caracterització de la cartellera i del públic del Teatre Principal que fa Roca Sansaloni és una veritable peça de sociologia cultural. Diu així:

No olvidéis que estamos en una capital de provincia de tercer orden, aislada por añadidura; y aunque el rango que ocupa la sucursal del Banco de España y la riqueza que ocupan los depósitos voluntarios que figuran en los balances de las sociedades de crédito locales, parece que debían dar al país una cultura artística elevada y proporcionarnos espectáculos escogidos, no es así... no han llegado aquí ni Rossi, ni Novelli, ni Coquelin, ni Sarah Bernhard, ni Eleonora Duse... No tengo noticia de que se hayan representado en este teatro ninguna obra de Shakespeare ni de Schiller, para no citar otros...
[...]

El público que por lo general asiste al Teatro Principal es algo heterogéneo [...], se compone en su mayoría de burgueses que ven principalmente en el teatro lo que tiene de espectáculo y a él van a distraerse o a divertirse, y abundan los *flistins* para quienes el teatro es solo ocasión de matar el tiempo sin aburrirse mucho. Esa mayoría no acepta lo que llama dramas fuertes y yo llamaré terroristas, porque va a distraerse y no quiere sufrir viendo las tablas convertidas en depósitos de cadáveres, ni presenciando escenas espeluznantes. Hay también una minoría, bastante exigua, de personas de temperamento artístico, cultura apreciable y gusto refinado, amantes apasionados de la belleza en sus más espléndidas manifestaciones, la cual, ya lo supondréis, tampoco gusta de dramones.

Davant una situació semblant, què és el que caldria fer? Roca Sansaloni ho explica ben clarament:

Mientras no nos hallemos en estado de entender la médula de Ibsen y de Björson, o de apreciar en su valor las novedades de Maetherlink y de Hauptman, contando con que en nuestro coliseo

no hemos de ver a los artistas que representan las obras de los genios que consagró la Historia, la cuestión estriba en escoger lo mejor del teatro nacional, poniendo algún esfuerzo en dirigir la burguesía, de suyo bien hallada con lo estacionario, a las revoluciones... artísticas, para hacerlas posibles en cierto tiempo.

En coherència amb l'opinió anterior, Roca Sansaloni va considerar una bona notícia que la companyia dirigida pels actors Ricardo Calvo i Donato Jiménez, amb Carmen Cobeñas com a primera actriu,³⁶ en aquell moment una de les millors d'Espanya, fes temporada a Palma, al Teatre Principal, oferint un repertori heterogeni que incloïa obres que en uns casos ell valorava positivament i en uns altres de manera negativa. Amb la lectura de les crítiques que va anar publicant, podem saber que va considerar que *Mar i cel*,³⁷ d'Àngel Guimerà, i *La Dolores*,³⁸ de Josep Feliu i Codina, eren «un drama bellísimo». I que, encara que les seves preferències fossin pel teatre de concepció realista, era un gran admirador de *Don Álvaro o la fuerza del sino*, del Duque de Rivas: «no pertenece a escuela determinada, es de todas las épocas», «pertenece a la literatura universal».³⁹ Igualment podem saber que era un incondicional d'Adelardo López de Ayala, sobretot de la seva obra *Consuelo*.⁴⁰ En canvi, no tenia una bona opinió del teatre d'Echegaray.

Tanmateix és en les referències que Roca Sansaloni fa al teatre de Benito Pérez Galdós en què hi ha els continguts que ens poden ser més útils per saber com varen ser acollides pel públic mallorquí unes obres que sens dubte representaven una determinada modernitat teatral i una càrrega ideològica renovadora. Roca va veure amb molts bons ulls l'escenificació de les obres de Galdós,

³⁶ «Carmen Cobeñas», *LUH* (26 de gener de 1894), p. 1.

³⁷ «Del Teatro», *LA* (14 de gener de 1894), p. 2. Representada en versió castellana, per una companyia madrilenya i ben igual que a qualsevol altra capital de província de la Península, amb l'excepció de Catalunya.

³⁸ «Del Teatro», *LA* (20 de gener de 1894), p. 2.

³⁹ «Del Teatro», *LA* (21 de gener de 1894), p. 2.

⁴⁰ «Del Teatro. Ayala: Consuelo», *LUH* (31 de gener de 1894), p. 3.

«porque son la médula, la quintaesencia de lo modernísimo en España».⁴¹ I en va explicar de manera detallada la recepció que n'havia fet el públic:

Pero si he de levantar acta de las dos funciones de tarde últimamente dadas: *Mariana*, el sábado, *La loca de la casa*, el domingo. Y he de levantar acta porque en ellas quedaron bien comprobados los siguientes extremos: 1º, el placer, el apasionamiento con que el público se ha enamorado de obras que representan la mayor novedad, sobre todo de la última, pues yo no sé si alguna vez se habrá llenado el Teatro como se llenó la tarde del domingo de un público entusiasta, casi frenético por el hermosísimo drama de Galdós; 2º, que con la asistencia de infinidad de señoras y señoritas a esas dos funciones de tarde, se ha roto la tradición que señalaba las funciones de tarde como exclusivas para un público al que daban el tono *niños, soldados y criadas*; esa preocupación o convencionalismo (tan necio como el que señala las sillas del lado del catafalco, en el Borne, de mejor condición o de más tono que las del lado opuesto, y tan falto de fundamento como otros convencionalismos de nuestra sociedad, que poco a poco van desapareciendo y que, para satisfacción de la cultura y del buen sentido, ya debían haber desaparecido por completo), esa preocupación ha muerto, la tradición se rompió, gracias principalmente a *La loca de la casa*, drama cada vez más aplaudido y admirado; 3º, que nuestro público, de por si indolente y que *propio motu* no hace nada para sacudir las rutinas y el letargo que lo dominan, sabe responder a las excitaciones de quienes con fines levantados se propongan moverle, y bien dirigido puede ir bastante lejos.

I precisament per haver constatat que el públic de Palma, que ell amb anterioritat havia qualificat de «dominguero», era capaç d'evolució de manera positiva, fins al punt de donar «a lo novísimo» una acollida «no inferior a la alcanzada en las ciudades más populosas y cultas de la Península»,⁴² en el seu darrer article va oferir una ben detallada proposta de reforma dels hàbits dels espectadors. Dignificar

culturalment i socialment el teatre no es podia reduir tan sols a millorar literàriament els textos i la qualitat de les interpretacions o de l'escenografia, també calia corregir el comportament del públic. En el paràgraf següent, coincidint amb uns plantejaments semblants als que varen manifestar molts dels crítics teatrals europeus de l'època, Roca assenyalava tots els mals costums del públic que caldria eliminar de manera progressiva:

En nombre de la cultura y de muchas personas que se me han acercado para formular las mismas quejas, he de hacer unas indicaciones, por si gusta atenderlas el respetable público. Ya en revistas anteriores se me han pasado ganas de hacerlas y no las hice esperando tal vez que el público se corregiría, siquiera poco a poco. Pero las faltas continúan en tanto o mayor grado que antes y hay que decir las para que se procure evitarlas. Estas son: el retraso con que muchos acuden al teatro, lo cual ocasiona que, ya empezada la representación, se ojea por largo rato un ir y venir de gente, ruidos en los corredores, pisadas en los pasillos, molestias y distracción a los que ya sentados atienden, abrir y cerrar de puertas de palcos y todo un maremagnum inaguantable y muy poco culto; y si hay todavía quien crea que acudir tarde es prueba de buen tono, sepa que con su creencia está hecho un tonto, un tonto risible. Viene luego la manía de muchos que en los entreactos están entretenidos en los corredores y en los pasillos, hablando y reunidos en grupos que, en vano, oyen los timbres cuando llaman; han de esperar a que se haya levantado el telón y originar un barullo que dura largo rato, mientras cada cual va en busca de su asiento, con lo que se pierden las primeras escenas de cada acto, aún para los que tienen la santa intención de escuchar. Esto es una desatención a los artistas, además de ser prueba de poca cultura. A lo que hay que añadir el feo vicio que tienen algunos de hablar en alta voz con su vecino, mientras dura la representación, con lo cual molestan a los demás. No lejos de mi toman asiento unos señores que se lo han de contar todo mientras está levantado el telón; amén de unas señoras, tampoco muy lejanas de mi puesto, a quienes dotó Dios de una hilaridad permanente y de tono muy subido. Y por último muestran muy mala educación todos aquellos que, minutos antes de acabar la pieza cómica final, se ponen el abrigo, cálense el sombrero y se largan, moviendo gran alboroto y dejando a los artistas con un palmo de narices. Creo que todo

⁴¹ «Del Teatro. Carta abierta D. Ricardo Calvo», *LA* (10 de gener de 1894), p. 2.

⁴² «Del Teatro», *LA* (14 de gener de 1894), p. 2.

son resabios de las malas costumbres adquiridas en el Circo.⁴³ Con un poco de buena voluntad por parte de todos y cada uno, desaparecerán sin que de ellos quede ni rastro.⁴⁴

Guillem Roca Sansaloni va tenir una vida breu i, com a conseqüència, una producció escrita escassa. Tanmateix la seva contribució a la modernització de la societat i de la cultura de la Mallorca de les acaballes del segle XIX no pot ser considerada insignificant. Mantingué una actitud de disconformitat intel·lectual, juntament amb els altres membres del grup dels *Insensats*, envers el seu medi, dins el qual era més dominant la perpetuació del passat, per inèrcia consuetudinària, que no l'interès per imaginar i fer possible un futur que estigués en consonància amb la modernitat que ja s'havia anat implantant als països europeus més avançats. Amb els seus articles, Roca Sansaloni pretengué contribuir que es fessin reformes en sentit modernitzador en els àmbits de l'organització de l'espai urbà i de l'activitat teatral i de la seva recepció social. Una petita empenta a una modernitat que avançava ben lentament, com si no tengués gaire pressa a arribar.

ANNEX

POR MALLORCA. ORNATO PÚBLICO⁴⁵

Calificándose, como generalmente se califica, de insensatez todo lo que no está conforme con el respeto que por lo común merece lo tradicional y vetusto; siendo insensatez todo lo que sale del quietismo rutinario y trata de abrir rumbos a la actividad, me honro, desde hace bastante tiempo con el calificativo de *insensato*.

Estoy acostumbrado a oír motejar de insensato a todo el que protesta contra lo malo, cuando lo malo está más o menos consagrado o respetado por el tiempo, y amante, con delirio, de lo mejor más que de lo bueno, consagro en mi fuero

interno un culto a todo el que ama las novedades buenas y por su triunfo trabaja.

No podía, pues, menos de aceptar con verdadero placer la invitación de mis buenos amigos Alzamora y Champsaur para llevar mi grano de arena a esa obra patriótica que *por Mallorca* han emprendido los *insensatos* mallorquines.

En esta tierra hay mucho que necesita reforma, muchísimo que debe demolerse y muy poco que merezca conservarse. El señor Calvet ha escrito un magnífico artículo profundo probando por a + b que las murallas de Palma deben derribarse; artículo que ha logrado *hacer opinión* y al cual me adhiero con todo el calor que soy capaz de sentir por una idea grande. Después de leerlo me he preguntado: - ¿Son sólo las murallas que rodean a Palma las que deben derribarse?

Prescindiendo de los muros impenetrables que aplastan el espíritu de las nuevas décimas partes de los mallorquines y les impiden moverse con libertad, muros morales, ¿cuántos muros materiales, de cal y canto, hay en el interior de la ciudad que *deben* derribarse?

Recordaba el señor Calvet que fue preciso un motín para derribar el lienzo de muralla que daba al puerto, y yo recuerdo que, décadas antes, una revolución derribó antiguos edificios sobre cuyos solares están hoy asentadas construcciones hermosas y la más espaciosa y moderna calle que tiene Palma: la cuesta del Conquistador. Como aquellos edificios, hay muchos en nuestra capital; y yo, como el Sr. Calvet, bendeciré la *gloriosa* que a la vez que derribe las murallas exteriores, derribe todas las interiores que sobran.

El ornato público de Palma no es el que corresponde a una ciudad culta de 60.000 habitantes; es el que tiene cualquier villorrio asentado sobre peñascales. Prescindiendo de la sabiduría de los fundadores, que asentaron la ciudad sobre varias colinas (¡oh émulos de Rómulo!) y no cuidaron poco ni mucho de rasantes, por cuya sabiduría —y la de todas las generaciones que les han sucedido, las cuales por el mero hecho de no procurar ir enmendando el yerro de sus antecesores se han hechos solidarios, de él— subsiste aún la *vila d'amunt y la vila d'avall*, como decimos en dialecto; prescindiendo de cuestras, cuestecitas y

⁴³ Es refereix al Teatre-Circ Balear (1876-1900).

⁴⁴ «Del Teatro», *LUH* (25 de gener de 1894), p. 3.

⁴⁵ *EI* (4 de març de 1891), p. 1. Hem posat en cursiva les paraules que al diari hi surten.

escalinas de todas clases, que debiera procurarse ir suavizando o suprimiendo, y prescindiendo de la estrechura de las calles y casi total carencia de plazas, cuyas circunstancias, por si solas, hacen de Palma una población primitiva, puede afirmarse que, salvo levisimas modificaciones que no afectan al conjunto, nuestra ciudad es aún ciudad moruna.

No ha habido aquí plan alguno de reforma ni ha presidido inteligencia en las nuevas construcciones. Tenemos aún arcos como en Tetuán (calle de Santacilia a la plaza del Mercado, calle del Mar a la de Apuntadores, Almudaina, Serriñá, Montenegro, Cifre y no recuerdo más); nuestros paseos son dos, mezquinos ambos, con arbolado raquíutico el del Borne, y triste y con tapias a derecha e izquierda el de la Rambla; y cada vez que se derriba un edificio al cabo de cincuenta años de amenazar ruina (porque nunca se da el caso de quitar lo que estorba por razones de utilidad pública), en vez de hacer sobre el solar libre y ancha plaza y plantar arbolado, se destina, casi siempre, a nuevas construcciones, sin dar más amplitud a las nuevas calles y haciéndolas, a lo más, rectas.

No hay miedo de que, cuando se derriba una casa, se deje el solar libre para dar doble o triple amplitud a la calle así que se derriben las demás casas de la misma; el propietario edifica sobre el antiguo solar y a lo más entra escasos decímetros para limar estrecheces y protuberancias.

Con este sistema, si Palma debía estar algo transformada dentro de cien años, teniendo en cuenta la solidez de las nuevas construcciones lo estará dentro de trescientos. Casos se dan en que el propietario de alguna casa que debería internarse un metro o dos si nuevamente se construyera, empieza la obra por el tejado y se vale de todo el ingenio de los arquitectos para burlar las ordenanzas municipales y reformar los muros de manera que la casa vieja se convierta en nueva y quede así asegurada la angostura de la calle por dos siglos más. Estas obras duran meses, se hacen a los ojos de todo el mundo y la sensatez palmesana nada dice.

Recordar los casos en que se ha burlado la ley por parte de los propietarios para no ceder ni un palmo de terreno al construir sobre solares antiguos nuevos edificios, creo yo que tanto sería

como recordar los casos en que han burlado al Estado los contrabandistas de tabaco o a la empresa arrendataria de consumos los matuteros. Para tales milagros y otros muchos ha bastado al propietario tener amigos en el Municipio o en cualquiera otra corporación oficial, o que se hiciera en su calle una nueva rasante, olvidando la que le perjudicaba, o tener un poco de dinero. Nada digo de los casos en que en vez de ser el propietario quien perdiera terreno en pro del ensanche de calles y plazas y del embellecimiento de la población, sea la plaza a que da el nuevo edificio la que se estreche, como pasa actualmente con la de Atarazanas. Y tanto desbarajuste, esta falta absoluta de orden y de plan razonable ¿no han de tener nunca término?

Se dirá que para emprender reformas en gran escala, para urbanizar esta villa moruna, para acometer la realización de un plan vasto y sabiamente concebido, en que la higiene, la cultura, el bienestar general y el ornato público tuvieran la principal participación, les ha faltado a nuestras corporaciones municipales, alientos y recursos. Ya que por los primeros nunca se han distinguido nuestros ediles ni nuestros alcaldes, y los segundos les han faltado siempre, no sé por culpa de qué, de una y otra cosa habría mucho que hablar; pero ¿en reformas parciales, de valor insignificante, no ha podido presidir más sano juicio?, ¿no han de tener un límite las construcciones sobre la vía pública?, ¿siempre ha de haber la misma miseria y el mismo abandono por parte de los encargados de administrar el bien común?

Nuestra carencia de plazas es casi total, porque prescindiendo de las de Sta. Eulalia, Mayor, Aceite, Atarazanas y alguna otra, padrón de ignominia para Palma por la falta de arbolado o con árboles puestos sin orden y como nacidos por acaso, irregulares, estrechas y sucias, no pueden llamarse plazas ni la de Cort cuya anchura apenas alcanza la de una mediana calle, y la mitad de la cual está invadida por casas antiguas, mucho tiempo ha en vías de derribo, ni la de San Francisco, con la lóbreguez por ambiente, por decoración, y el edificio habilitado para penal (¡manes de la destrucción, caed con toda vuestra saña sobre él!), ni la del Socorro, desnuda plazuela, ni ninguna otra. En punto a plazas, vivimos aún en Marruecos;

y a la manera que Don Bartolomé Gallardo definía al fraile, podemos definir las nuestras de un modo parecido a este: «En Palma se llama plaza a un espacio formado por los solares de dos o tres casas antiguas que al ser derribadas dejaron espacio para que vegetaran raquíticamente algunos árboles plantados sin orden y se levantara una fuente formada por tres sillares y una bomba, cuando no un kiosko de los que se construyen en el Congo».

Si hubieran de señalarse una por una las lindezas de nuestro ornato público, habría que escribir un libro. Las pescaderías, tanto las de la plaza Mayor como la del muelle, dan náuseas al que las visita, si es un poco limpio; las fuentes públicas son poco menos primitivas y mucho menos poéticas que aquella en que Eliezer trabajó conocimiento con Rebeca; los kioskos y casas de exhibición de portentos varios, que se construyen en la plaza del Mercado, aventajan en barbarie a las de las Batuecas; y los monumentos destinados a recipientes urinarios... ¡Oh!, de estos, con las narices fuertemente asidas con los dedos, hay que decir que indudablemente son la admiración de las naciones.

La Plaza Mayor, cuyo piso, en cuanto a suciedad, da quince y raya a la de los barrios judíos de las poblaciones berberiscas, no ha podido terminarse todavía, porque lo impide, en otras cosas, una nueva construcción de la calle Sombreros, la cual sale de línea lo que el curioso observador puede ver. Nuestras fuentes públicas o son un garitón como la nueva de la calle de Palacio, o una ruina de estatua como la de Atarazanas, o simplemente una bomba de hierro, como muchas, o un pequeño panteón como la del muelle.

Porque acontece que cuando se abre al público una nueva fuente, bien porque se aproveche la que ya existía destinada a otros usos, como la del exconvento del Olivar, bien porque adrede se haya construido, como la de la calle del Palacio, en vez de construir un sencillo monumento o embellecer el armazón que ha de sostener el caño, se ponen quizás *temporalmente* los consabidos garitones o bombas de hierro y... así quedan para *in aeternum*; y cuando se trata de *hacer algo*, sale un panteón, como el mencionado del muelle y... también para *in eternum* queda.

De monumentos públicos, en el sentido más artístico de la palabra monumento, no hablo. No tenemos uno sólo destinado a honrar la memoria de los hijos ilustres de Mallorca. El de Lulio, a pesar del entusiasmo de los lulistas, está aún en proyecto, y no sé de ningún otro. Todos los años conmemoramos la toma de Palma por Jaime I de Aragón, y no hay un montón de guijarros que recuerde la gloria de aquel poderoso brazo del progreso. Es verdad que tenemos mucho del fatalismo musulmano [*sic*]. No se ha pensado en Felipe Bauzá, cosmógrafo insigne y víctima del despotismo, cuyos restos descansan en extranjera tierra; ni en Gabriel Valseca, ni en Jaime Ferrer, que honraron la misma ciencia, ni el pintor Mesquida ni en ninguno. Y eso que si tierra hay cuyos hijos ilustres sean innumerables es la nuestra, Mallorca. Basta ver la galería de retratos que se conserva en la Casa Consistorial de esta ciudad. Es verdad que para figurar en ella basta haber llegado a general, haber escrito unos versos que nadie lee o haber dado feliz remate a cualquier barrabasa; porque en cuanto a lo de *ilustres*, salvo unos pocos, pasa como con lo de la ciencia y la filosofía española, que hablamos mucho de ellas, decimos que son muy grandes, pero no parecen.

Todo esto reclama remedio radicalísimo, que no creo yo podamos esperar, íntegro por lo menos, de nuestros Municipios, mientras giman bajo la férula del centralismo corruptor, y sean corporaciones decorativas destinadas a exhibiciones oficiales de monopolio exclusivo, ora de tirios, ora de troyanos.

Pero mientras se prepara el terreno para el radical remedio, bueno sería que se pensara algo en reformar todo lo que, dentro de nuestra actual manera de ser, puede reformarse en esta cuestión del ornato público, que es a la vez cuestión de higiene, de salubridad, de cultura, de honra y de general interés.

Lo primero que hay que hacer es despertar el espíritu público, sacudiendo nuestra anemia y apatía clásicas, para lo cual hace falta que estén siempre sobre la brecha y no desmayen jamás, los insensatos, entre los cuales, con verdadero orgullo, me cuento.